

ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕРЕЖІ АСОЦІЙОВАНИХ ШКІЛ ЮНЕСКО (ASPNET) В УКРАЇНІ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ АКТИВІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

THE FUNCTIONING OF UNESCO ASSOCIATED SCHOOLS NETWORK (ASPNET) IN UKRAINE AS ONE OF THE FACTORS OF THE INTENSIFICATION OF PROJECT ACTIVITY IN THE INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

У фокусі уваги статті проблема міжнародної проєктної діяльності як одного з сучасних методів навчання у закладі загальної середньої освіти в Україні. Розкривається наукова сутність понять «проєкт», «метод проєктів», «міжнародний проєкт у закладі загальної середньої освіти», наводяться дидактичні принципи реалізації проєктного методу навчання у закладі загальної середньої освіти, серед яких принцип активності, принцип продуктивності, принцип технологічності, принцип саморозвитку, принцип опори на суб'єктивний досвід учнів, принцип зв'язку дослідження з реальним життям, принцип співробітництва й партнерства. Проводиться ретроспективний аналіз створення та основних напрямів діяльності Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО у світі та в Україні, розглядається ресурсний потенціал міжнародних проєктів під егідою Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО у контексті формування та розвитку ключових компетентностей здобувачів освіти. Висвітлюється механізм набуття членства у Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО. Аналізуються основні напрями діяльності Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО в Україні, серед яких наступні: простір для міжкультурної взаємодії, міжкультурного навчання та навчання спадщини; комунікаційний майданчик трансформативної освіти; інтерактивна лабораторія для вивчення іноземних мов; «міні-хаб» для формування глобального громадянства, формування у молодого покоління розуміння "приналежності" до глобального світу; проєктна майстерня для розвитку м'яких навичок; мотиваційне середовище для освіти дорослих впродовж життя.

Також у роботі розглядаються практичні кейси реалізації міжнародних проєктів на прикладі діяльності закладу загальної середньої освіти, деталізуються ключові компетентності здобувачів освіти, які формуються або розвиваються під час реалізації міжнародних проєктів у освітньому закладі.

Ключові слова: проєктний метод навчання, міжнародна проєктна діяльність, Мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО, ключові компетентності, міжкультурна взаємодія.

The focus of the article is the problem of international project activity as one of the modern methods of education in a general secondary education institution in Ukraine. The scientific essence of the concepts «project», «project method», «international project in an institution of general secondary education» is revealed, the didactic principles of the implementation of the project method of learning in an institution of general secondary education are given, including the principle of activity, the principle of productivity, the principle of manufacturability, the principle of self-development, the principle of relying on the subjective experience of students, the principle of connecting research with real life, the principle of cooperation and partnership. A retrospective analysis of the creation and main activities of the UNESCO Associated Schools Project Network in the world and in Ukraine is carried out, the resource potential of international projects under the auspices of the UNESCO Associated Schools Project Network is considered in the context of the formation and development of key competencies of education seekers. The mechanism of acquiring membership in the UNESCO Associated Schools Project Network is highlighted. The main activities of the UNESCO Associated Schools Project Network in Ukraine are analyzed, including the following: space for intercultural interaction, intercultural learning and heritage learning; communication platform of transformative education; interactive laboratory for learning foreign languages; «mini-hub» for the formation of global citizenship, formation of the young generation's understanding of «belonging» to the global world; project workshop for the development of soft skills; motivational environment for adult education throughout life.

The work also examines practical cases of implementation of international projects on the basis of the activities of a general secondary education institution, details the key competencies of education seekers that are formed or developed during the implementation of international projects in an educational institution.

Key words: project method of learning, international project activity, UNESCO Associated Schools Network, key competencies, intercultural interaction.

УДК 373.5.091.313(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.13>

Іванічкіна Н.П.,
аспірантка кафедри педагогіки,
професійної освіти та управління
навчальними закладами
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла
Коцюбинського;
заступниця директора
з навчально-виховної роботи
Комунального закладу
«Вінницький ліцей № 27»

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українська освіта, хоча і функціонує наразі у несприятливому вимірі російської військової агресії, продовжує залишатись частиною світового освітнього простору та має перед собою певний ряд викликів, пов'язаних із реалізацією сучасних освітніх функцій та завдань. Ці процеси спонукають до

переосмислення навчальної діяльності та освітньої взаємодії закладів загальної середньої освіти та каталізують трансформацію форм і методів у напрямку гармонізації освітніх просторів України та глобального світового суспільства. Міжнародне взаєморозуміння, співробітництво і мир між народами та державами, що мають різні соціально-економічні й політичні системи, необхідність

міжнародної комунікації та транснаціонального навчання є саме тими напрямками, навички співпраці у котрих мають закладатись на початковому та базовому етапах навчання у сучасної української молоді.

Глобалізація освітніх процесів є однією з рушійних сил розвитку сучасної педагогіки. Обмін освітніми послугами, виконання спільних досліджень та проєктів, здобуття навичок, необхідних для життя у сучасному світі стають звичними атрибутами сучасного освітнього простору. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій уможлиблює формування життєвих компетентностей необхідних для ефективного розвитку особистості у XXI столітті базуючись на міжнародному освітньому доступі. Ефективна міжнародна комунікація, обмін цінностями, формування культури толерантності та поваги до різноманітності наразі не мають широкого застосування у більшості українських закладів загальної середньої освіти, проте саме вищезгадані напрями діяльності є звичними для європейських і світових закладів освіти.

Питання міжнародної співпраці у сфері освіти досліджуються наступними українськими науковцями: О. Припотень, Н. Ратушняк, Н. Синюк, Т. Антонюк, О. Гальцова, М. Дмитриченко та іншими. Проєктна технологія як сучасний метод освітньої діяльності висвітлюється у працях Л. Мартинець, І. Єрмакова, О. Коберник, О. Савченко, В. Тименко, А. Цимбалару, Л. Лук'янової, Л. Пуховської, В. Радкевич, О. Бородієнко, О. Самойленко, О. Радкевич, Н. Мирончук, М. Ворон, О. Онопрієнко, В. Зіневич та інших.

Серед досить великої кількості визначень поняття «проєкт», «метод проєктів», «міжнародний проєкт» у контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне навести наступні:

– «проєкт» як цілеспрямована науково-практична діяльність, що використовується для вирішення проблем шляхом передбачення, задуму, складання плану та застосування в умовах, близьких до реальних [3, с. 2];

– «проєкт» як сукупність цілеспрямованих, пов'язаних зі змінами і послідовно орієнтованих у часі одноразових, комплексних дій (заходів або робіт), орієнтованих на досягнення кінцевого результату в умовах обмеженості ресурсів і заданості їх термінів початку і завершення [8, с. 12];

– «метод проєктів» як організація навчання, коли набуваються знання і навички у процесі планування й виконання практичних завдань – проєктів [4, с. 216];

– «проєктний метод навчання» як удосконалення глибокого спільного мультидисциплінарного навчання, залучення учнів до автентичних практик і побудова ітеративної культури, де учні завжди розмірковують, перепроектують, переглядають та

оцінюють те, що вважається основними практиками [1, с. 6];

– «міжнародний проєкт у закладі загальної середньої освіти» як проєкт з яскраво вираженою практичною спрямованістю та унікальністю щодо позиціонування закладу середнього навчального закладу, обміну досвідом та прогнозований на розвиток школи. Він зазвичай добре підготовлений, організатори проєкту відкриті до співпраці. Участь освітнього закладу в міжнародному проєкті надає рідкісну можливість отримати цінний міжкультурний досвід та досягнути поставленої мети. Саме ця мета є рушійною силою проєкту, і всі зусилля, що докладаються до його планування та реалізації, спрямовані на її досягнення [7, с. 78].

Метою нашого дослідження є огляд ресурсних освітніх можливостей Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО, використання потенціалу методу міжнародної проєктної діяльності задля формування та розвитку ключових компетентностей сучасного здобувача освіти на прикладі проєктів Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна проєктна діяльність у закладі загальної середньої освіти базується на багатьох дидактичних принципах, серед яких варто виокремити наступні:

– принцип активності (цілеспрямоване активне сприймання учнями проблеми проєкту, її переосмислення та розв'язання);

– принцип продуктивності (прагматична спрямованість діяльності на отримання суб'єктивно чи соціально ціннісного результату);

– принцип технологічності (виконання взаємозумовлених навчальних дій у чітко визначеній послідовності);

– принцип саморозвитку (створення розвивального середовища, у якому в результаті реалізації учнями поставленої мети будуть започатковуватись нові проєкти);

– принцип опори на суб'єктивний досвід учнів (урахування досвіду учня, набутого в процесі сприймання і розуміння ним навколишнього світу);

– принцип зв'язку дослідження з реальним життям (використання навколишнього середовища як лабораторії, в якій відбувається процес пізнання);

– принцип співробітництва й партнерства (об'єднання ресурсів і зусиль задля досягнення спільної мети) [9].

Програма асоційованих шкіл ЮНЕСКО була започаткована з метою забезпечення якісної шкільної освіти, націленої на реалізацію проєктів для підтримки знань у галузі прав людини, демократії, міжкультурних зв'язків та захисту довкілля в системі ООН у 1953 році. Наразі функціонує понад 12 000 Асоційованих шкіл ЮНЕСКО у 182 країнах-членах.

На позначення терміну «Мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО» доволі широко використовується

і дефініція ASPnet (The UNESCO Associated Schools Project Network – досл. «проектна мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО»). У самій назві закладена одна з основних активностей учасників цієї всесвітньої мережі – проектна діяльність. Основні цілі діяльності ASPnet базуються на Цілі 4 Сталого Розвитку ООН, зокрема Завдання 7. Офіційний ресурс Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО виокремлює 4 основні цілі діяльності:

1. Школи як лабораторії ідей: розширення можливостей шкіл у всьому світі для стимулювання інновацій та трансформації та їхня діяльність як сучасних освітніх лабораторій глобального громадянства, міжкультурного розуміння та сталого розвитку.

2. Глобальна мережа та співпраця: зміцнення міжнародного співробітництва та співпраці, обмін знаннями та партнерства між країнами та школами.

3. Розвиток потенціалу: розвиток інституційної та людської спроможності для інноваційного викладання та навчання за допомогою загальношкільного підходу.

4. Комунікація та адвокація: сприяння трансформаційній освіті та загальношкільному підходу для покращення якості освіти та збільшення кількості учасників, залучення громадськості до діяльності ASPnet [2].

Асоційовані школи ЮНЕСКО сприяють просуванню цілей ЮНЕСКО, розробці інноваційного навчального контенту і методів навчання, а також співпрацюють з іншими членами мережі ЮНЕСКО. Усі члени здійснюють мультидисциплінарні проекти, пов'язані з розбудовою миру та правами людини, сталим розвитком, глобальним громадянством та міжкультурною комунікацією у навчанні. Механізм набуття членства у ASPnet є аналогічним у всіх країнах світу, які є членами ЮНЕСКО та складається з наступних кроків:

1. Право на участь: Школи та інститути підготовки вчителів, визнані державними органами влади, можуть приєднатися до ASPnet, незалежно від того, чи пропонують вони формальну або неформальну освіту.

2. Критерії: Школи зобов'язуються просувати цінності та цілі ЮНЕСКО, використовуючи інноваційні методи викладання, забезпечуючи інклюзивне навчальне середовище та зміцнюючи зв'язки зі школами на місцевому та глобальному рівнях.

3. Вимоги: Члени повинні підтримувати цінності ЮНЕСКО, подавати щорічні робочі плани та звіти, брати участь у міжнародних та регіональних проектах, відзначати дні Організації Об'єднаних Націй, демонструвати знаки членства в ASPnet, інформувати свої громади про членство та регулярно оновлювати свою інформацію.

4. Процес вступу: Школи висловлюють зацікавленість через свого національного координатора, подають заявку на членство, проходять оцінювання і, в разі рекомендації, отримують сертифікат від ЮНЕСКО.

5. Підготовчий період: Перед подачею заявки на членство рекомендується пройти підготовчий період тривалістю щонайменше один рік.

6. Сертифікація: Членство надається та сертифікується ЮНЕСКО на основі рекомендації, отриманої від Національного координатора.

7. Тривалість: Членство триває від трьох до п'яти років і може бути поновлене після виконання вимог [11].

В Україні функціонує Мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО, до якої входять 82 заклади освіти із різних регіонів (станом на 02.06.2023 року). Серед них є заклади загальної середньої освіти, спеціалізовані школи з поглибленим вивчення іноземних мов, гімназії, ліцеї, професійно-технічні

Посилання на зображення [11].

училища. Мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО в Україні діє під егідою Національної комісії України у справах ЮНЕСКО. Функціонує також і самоврядний орган – Координаційна рада Мережі Асоційованих шкіл ЮНЕСКО в Україні, метою діяльності якого є налагодження комунікації в середині Мережі, висвітлення діяльності закладів освіти у соціальних мережах та створенні потужного координаційного механізму [9]. Також створена Інтерактивна мапа МАШ ЮНЕСКО в Україні, де позначені усі школи-члени, інформація про основні напрями їх діяльності та реалізовані проєкти (<https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1IuyMTHdwHNDU0KR05SM-9HzLh2tPqpt0&ll=49.049007858511324%2C29.125109738671863&z=9>)

Розглянемо більш детально основні напрями діяльності МАШ ЮНЕСКО в Україні та практичні кейси їх реалізації на прикладі діяльності закладів загальної середньої освіти в нашій країні.

Основними напрями діяльності ми визначаємо наступні:

- простір для міжкультурної взаємодії, міжкультурного навчання та навчання спадщини:

- навчання учнів та педагогів плануванню та розробці міжнародних мультидисциплінарних / мультикультурних проєктів, розвиток здатності співпрацювати (в міжнародних командах, з різними гравцями) і вирішувати виклики/конфлікти, розвиток навичок міжкультурної комунікації учасників проєктів;

- організація та здійснення взаємодії з освітніми закладами з різних країн світу, котрі є міжнародними партнерами, проведення онлайн зустрічей, робота над спільними мультидисциплінарними проєктами по вивченню спадщини;

- пропагування української культури та світосприйняття засобами міжнародної дитячої дипломатії;

- комунікаційний майданчик трансформативної освіти:

- міжнародний обмін освітніми послугами у процесі створення нового ресурсу знань під час навчання та розвитку трансформативних здібностей особистості;

- проведення просвітницьких заходів для педагогічної спільноти з можливістю залучення представників всесвітньої мережі Асоційованих шкіл ЮНЕСКО;

- обмін освітніми послугами між закладами світу та, як наслідок, підвищення рівня професійного розвитку педагогічних працівників;

- інтерактивна лабораторія для вивчення іноземних мов:

- вивчення та використання іноземних мов у повсякденному житті;

- знайомство з культурою і традиціями інших народів через вивчення мови, формування та роз-

виток соціокультурної компетентності учнівської та педагогічної спільноти;

- проведення інтегрованих уроків, кейс-уроків, семінарів, воркшопів спільно з міжнародними партнерами;

- поширення принципів «навчання впродовж життя» в українському суспільстві як основної світової тенденції у галузі освіти;

- «міні-хаб» для формування глобального громадянства; формування у молодого покоління розуміння «приналежності» до глобального світу:

- розвиток здатності співпрацювати (в міжнародних командах, з різними гравцями) і вирішувати виклики/конфлікти, розвиток навичок міжкультурної комунікації учасників проєктів;

- формування навичок ефективного спілкування та комунікації учасників з різних країн світу;

- поширення інформації про українську державу у світі засобами «дитячої дипломатії», презентація української культури, українського світогляду та прагнень нашого народу до миру та взаємодії;

- проєктна майстерня для розвитку м'яких навичок:

- формування та удосконалення широкого діапазону навичок і компетентностей учасників міжнародних проєктів, таких як: міжкультурна компетентність, відкритість, емпатія, прихильність, солідарність, командна робота;

- самоменеджмент, управління конфліктами, навички інформаційно-комунікаційних технологій, презентаційні навички, міждисциплінарне мислення та дія, незалежне, самостійне навчання, активна участь, підприємливість;

- мотиваційне середовище для освіти дорослих впродовж життя:

- обмін освітніми послугами між закладами світу та, як наслідок, підвищення рівня професіоналізму педагогічних кадрів;

- формування різноманітних компетентностей сталого розвитку через досвід і дію, а саме: соціально-комунікативну, дослідницьку, інформаційно-аналітичну, прийняття рішення, здійснення соціального вибору, створення проєктів: педагогічні працівники та батьки, залучені до роботи ASPnet, матимуть змогу розвивати та вдосконалювати компетентності у рамках освіти впродовж життя.

Практичні кейси реалізації міжнародних проєктів у закладі загальної середньої освіти наводимо на прикладі діяльності комунального закладу «Вінницький ліцей № 27», який є учасником Всесвітньої мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО з 2022 року.

Назва проєкту: «Лабораторія ЮНЕСКО»

Країна-партнер: Південна Корея (школа Геунгю, місто Чонджу).

Термін реалізації: 2022–2023 навчальний рік.

Категорія учасників: учні (14–16 років), педагоги, батьки з Південної Кореї та України.

Стислий опис проєкту: Онлайн зустрічі, дебати та конференції, обговорення тем пов'язаних з розбудовою миру та правами людини, сталим розвитком, глобальним громадянством та міжкультурною комунікацією.

Ключові компетентності, які формувалися/ розвивалися у учасників проєкту: спілкування іноземною мовою (англійською), соціальні і громадянські компетентності, інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатись упродовж всього життя.

Назва проєкту: «Сувеніри з нашого оточення»

Країна-партнер: Нідерланди (Каролус Ключіус Коледж, місто Зволле).

Термін реалізації: 01.12.2023–01.03.2024.

Категорія учасників: учні (12–14 років), педагоги з Нідерландів та України.

Стислий опис проєкту: Створення креативних 3D сувенірів з Нідерландів та України. Групи учнів з двох країн отримали завдання виготовити сувеніри з різних матеріалів та представити їх. Створення ескізів, відео, аудіо-коментарів, прослуховування думок однолітків – основні етапи проєкту, котрий модерувався нідерландськими та українськими педагогами.

Ключові компетентності, які формувалися/ розвивалися у учасників проєкту: компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій, інноваційність, спілкування іноземною мовою, інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатись упродовж всього життя.

Назва проєкту: “Recreation – project” («Відпочинок – проєкт»)

Країна-партнер: Німеччина (гімназія Адольфа Графа, місто Текленбург).

Термін реалізації: 01.12–17.12.2023.

Категорія учасників: учні (15–16 років), педагоги з Німеччини та України.

Стислий опис проєкту: Відвідування міста Текленбург, навчання у гімназії Адольфа Графа, участь у роботі гуртка акторської майстерності. Спільні екскурсійні подорожі, знайомство з культурою та традиціями Німеччини та України, вивчення англійської мови, знайомство з німецькою та українською мовами.

Ключові компетентності, які формувалися/ розвивалися у учасників проєкту: культурна компетентність, громадянські та соціальні компетентності, підприємливість та фінансова грамотність, спілкування іноземною мовою (англійською), інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатись упродовж всього життя.

Назва проєкту: «Навчати та навчатися за допомогою живої спадщини ЮНЕСКО»

Країна-партнер: країни Європи.

Термін реалізації: 2023 рік.

Категорія учасників: педагоги 11 закладів загальної середньої освіти України та 10 шкіл Європи.

Стислий опис проєкту: Створення посібника «Навчати та вчитися за допомогою живої спадщини в Україні» для вчителів початкових та середніх шкіл в Україні, який впроваджує інноваційну методологію, що поєднує живу спадщину, освіту та науку. У межах пілотного проєкту 12 шкіл України реалізували проєкти з вивчення різних предметів з використанням живої спадщини України. Результати проєкту були зібрані у методичному посібнику для вчителів. Матеріал містить покрокові інструкції із залучення живої спадщини в освітній процес, а також 11 кейсів з пілотних шкіл в Україні та 10 кейсів з ЄС.

Ключові компетентності, які формувалися/ розвивалися у учасників проєкту: інноваційність, інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатись упродовж всього життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Участь у міжнародній проєктній діяльності дає змогу закладу загальної середньої освіти відповідати на виклики сучасності, відходячи від традиційного пріоритету передачі знань та створюючи умови для набуття навиків і розвитку компетентностей, необхідних для життя в глобалізованому суспільстві. Діяльність Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО в Україні спрямована на забезпечення здатності здобувачів освіти у майбутньому інтегруватись у світ міжнародних відносин на основі учасників соціального партнерства глобальної освітньої спільноти, опанування компетентності для сталого розвитку. Слід зазначити і потенційну ресурсність міжнародної проєктної діяльності як для професійного розвитку педагогічних працівників, які братимуть участь у таких проєктах, так і для батьків здобувачів освіти у сфері неперервної освіти впродовж життя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Tsybulsky D., Muchnik-Rozanov Y. Project-based learning in science-teacher pedagogical practicum: the role of emotional experiences in building preservice teachers' competencies. *Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research*. 2021. № 3:9. P. 2–12.
2. What you need to know about UNESCO Associated Schools Network. UNESCO: веб-сайт. URL: <https://www.unesco.org/en/aspnet/need-know> (дата звернення: 02.07.2024).
3. Ворон М. В. Роль проєктної діяльності у розвитку управлінської компетентності керівників ЗНЗ. *Нова педагогічна думка*. 2010. № 2. С. 113–115.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
5. Мережа асоційованих шкіл ЮНЕСКО. Постійне представництво ЮНЕСКО при Україні: веб-сайт. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/merezha-asocijovanih-shkil-yunesko> (дата звернення: 02.07.2024).
6. Презентація проєкту і посібника ЮНЕСКО «Навчатися та вчитися за допомогою живої спадщини»

в Україні. Укрінформ: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3881109-prezentacia-proektu-i-posibnika-unesko-navcatisa-ta-vcitisa-zadpomogou-zivoi-spadsini-v-ukraini.html> (дата звернення: 02.07.2024).

7. Припотень О. В. Міжнародна проектна діяльність – актуальна проблема позиціонування загальноосвітнього закладу в сучасному освітньому просторі. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 18. С. 76–80.

8. Проектна діяльність у системі професійної (професійно-технічної) освіти: практичний посібник / В. О. Радкевич та ін. Житомир: Полісся, 2020. 236 с.

9. Проектне навчання: коротко про головне. НУШ: веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/view/proektne-navchannya-korotko-pro-golovne/> (дата звернення: 02.07.2024).

10. Як робити проекти разом зі школами з ЄС. НУШ: веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/12111/> (дата звернення: 14.06.2024).

11. Як стати учасником Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО? Центр аналітично-методичного та матеріально-технічного забезпечення розвитку освітніх закладів області: веб-сайт. URL: <https://rozvytok-osvity.te.ua/yak-staty-uchasnykom-merezhi-asotsiyovan/> (дата звернення: 02.07.2024).